

ВІДКРИТТЯ КИЇВСЬКИХ ЦЕРКОВНИХ СТАРОЖИТНОСТЕЙ ТА ЕКОНОМІКА ПРЕСТИЖУ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

1843 року в журналі «Москвитянин», який видавав відомий історик професор Михаїл Погодін, було надруковано «Перечень замечательнейших событий, новостей и перемен, случившихся в Киеве в продолжение последних десяти лет – от 1832 до 1842 г.»¹. Першими – як найвидатніші події – названо «открытия древностей». Мовилося не про випадкові знахідки, а про масштабні розкопки. Правда, терміни їхнього проведення не вкладалися в хронологічні рамки, зазначені укладачем цього переліку. Відкриття Десятинної церкви велося раніше вказаного часу – в 1823–1826 рр., а більшість згаданих «святых драгоценностей отечественной старины», зокрема Ірининський храм² та Золоті ворота, було віднайдено в 1832–1834 рр. Таким чином, за короткий період – усього за шість років – у Києві зроблено шість-сім археологічних відкриттів, пов'язаних переважно з церковними спорудами княжої доби³. Від цих розкопок історіографи починають історію київської археології, систематичного вивчення стародавніх пам'яток і сакрального простору «другого Єрусалима»⁴.

---

¹ П. Здр-кий. Перечень замечательнейших событий, новостей и перемен, случившихся в Киеве в продолжение последних десяти лет – от 1832 до 1842 г. // *Москвитянин* 3 (1843) 246–264.

² Наводимо атрибуцію пам'ятки, прийняту в ХІХ ст. Сучасні дослідники зазначають, що «атрибуція давньоруського кам'яного храму, що розташовувався на перетині вул. Володимирської та Ірининської, є одним з найскладніших та найважливіших питань історичної топографії стародавнього Києва». (В. Козюба. Про атрибуцію так званої Ірининської церкви в Києві // *Наукові записки з української історії: Зб. наук. ст.*, вип. 13. Переяслав-Хмельницький 2002, с. 104–113).

³ Окрім уже згаданих, були розкопані стародавня церковна споруда над Йорданським струмком («Іллінська церква»), Хрестовоздвиженське місце, т. зв. Володимиріві ворота на Андріївській горі та ін.

⁴ Див.: *Історія міста Києва з найдавніших часів до 2000 року: Науково-допоміжний бібліографічний покажчик у виданнях ХVІІ ст. – 2000 р.*, т. 2, кн. 5: *Матеріальна та духовна культура Києва. Пам'ятки*. Київ 2009.

У «Переліку» відкриття старожитностей подано як своєчасну та неминучу подію, адже «Киев такой город, у которого больше несравненно красы и славы погребено под землею, чем сколько есть теперь на виду. Несколько племен попирало ногами Святыню и древность Киева: не нашему ли веку, воскресившему Помпеи и Геркулан, [...] суждено освободить из подземного мрака святыне драгоценности отечественной старины?»⁵, – риторично запитував автор статті.

Але для тих, хто не тільки в середині XIX ст. підбивав підсумки київських відкриттів, а й пильно стежив за ними на початку століття, стрімкий і врожайний старт київської археології в 1820–1830-х рр. був несподіванкою. Навіть Микола Закревський у передмові до другого видання свого «Описания города Киева» (1868 р.) визнавав, що, готуючи першу редакцію книги, поділяв «общее мнение» початку XIX ст., «что в Киеве нет почти никаких древностей, что многократные опустошения и пожары все истребили, что в этом городе теперь все новое, и для нас остались только древние места и воспоминания»⁶. Зміна думки на час другого видання «Описания» сталася, за словами історика, завдяки «неутомимой науке», яка «в лице своих бескорыстных делателей, представила по истории Киева много важных результатов, вследствие коих древлепрестольный град наш является обильным хранителем различного рода древностей»⁷. Закревський мав на увазі саме розкопки 1820–1830-х рр., що й дали «много важных результатов». Однак для цього періоду передчасно говорити про археологію як про науку в строгому сенсі слова. У першій третині XIX ст. вона не мала інституційного та організаційного підґрунтя і перебувала на етапі зародження. «Делатели» київської археології в цей час – це дилетанти-любители старовини.

Принциповий і єдиний виняток треба зробити для київського митрополита Євгенія (Болховітінова). Видатний діяч духовної вченості, автор церковно-історичних праць, визнаний знавець церковної археології, Євгеній у Києві виконував роль своєрідного інституту з експертизи знахідок – не тільки *antiquitates religiosae*, але й інших стародавніх пам'яток (від розкопаних об'єктів до нумізматики, рукописів тощо).

В «Описании Киево-Софийского собора и киевской иерархии»⁸ митрополит присвятив вступний розділ першим християнським храмам Києва

⁵ П. Здр-кий. Перечень замечательнейших событий, с. 249.

⁶ Николай Закревский. *Описание Киева*, т. 1. Москва, 1868, с. III.

⁷ Там само.

⁸ Евгений (Болховитинов), митр. *Описание Киевософийского собора и Киевской иерархии: с присовокуплением разных грамот и выписок, объясняющих оное, также планов и фасадов Константинопольской и Киевской Софийской церкви и Ярославова надгробия*. Киев 1825.

і знову заторкнув питання, яке його давно цікавило: що становила собою Десятинна церква князя Володимира? Літописи інформації не давали. Спробу відповісти, засновану на історичній ерудиції, Євгеній здійснив ще до приїзду в Київ і в суперечці з графом Миколою Румянцевим наполягав, що храм X ст. був значно більшим, ніж відновлений на стародавніх руїнах Петром (Могилою) в 1630-х рр. Розв'язати спірне питання могло тільки дослідження древніх фундаментів. Митрополит на власні кошти організував спершу археологічну розвідку (1823 р.), потім розкопки (1824 р.), опублікував звіт про них і програму подальшого вивчення фундаментів найдавнішої пам'ятки, і для цього домігся, щоби до Києва відрядили фахового архітектора – випускника Академії мистецтв (1826 р.)⁹. Уже в грудні 1824 р. Румянцев із захопленням сповіщав свою «вчену дружину» про київські археологічні успіхи. Олександрові Востокову він писав: «Евгеній Митрополит давно утверждал, что та церковь в Киеве, которую мы почитали доньше за целую церковь Десятинную, не может быть иное, как только один из ее приделов. Догадка его оправдалась. Он на свой счет начал обрывать церковь и нашел след всего фундамента. Здание большое [...]»¹⁰. «Митрополит Евгений оправдан, что нынешняя церковь (Петра (Могили). – Т. А.), хотя без сомнения, имеет старинные стены, но, по размеру своему, не что иное, как один из приделов знаменитого Владимирова здания», – повідомляв Румянцев Костянтиніві Калайдовичу¹¹.

Митрополит продовжував студії сакрального простору Києва, проте до наступних археологічних подій безпосереднього стосунку, як у випадку з Десятинною церквою, не мав. Естафету прийняли згадані дилетанти-аматори. Закревський характеризував їх як «бескорыстных делателей». Важко сказати, наскільки широко історик трактував «користь», від якої відмовлялися ці «делатели», але загальноживане значення слова акцентувало на відсутності матеріальної вигоди і передбачало непретендування

⁹ Див. докладніше: План первобытной киевской Десятинной Богородицкой церкви с объяснениями оного // *Отечественные записки* 59 (1825) 380–403; Т. Ананьєва. Десятинна церква: коло витоків археологічних досліджень (1820–1830-ті рр.) // *Церква Богородиці Десятинна в Києві*. Київ 1996, с. 15–23; Д. Ёлшин, Г. Ивакин. Церковь Рождества Богородицы Десятинная митрополита Петра Могили (история, археология, изобразительные источники) // *Ruthenica: Альманах середньовічної історії та археології Східної Європи*, т. 9. Київ 2010, с. 74–109; та ін.

¹⁰ Письмо Н. П. Румянцева А. Х. Востокову от 20 декабря 1824 г. из Гомеля // *Переписка А. Х. Востокова в повременном порядке с объяснительными примечаниями И. Срезневского*. Санкт-Петербург 1873, с. 160.

¹¹ Письмо Н. П. Румянцева К. Ф. Калайдовичу от 21 декабря 1824 г. из Гомеля // П. Бессонов. *Константин Федорович Калайдович: Биографический очерк*, кн. 2. Москва 1862, с. 182.

на жодні нагороди. Така компліментарна оцінка намірів цих аматорів прозвучала з уст Закревського в той час (1860-ті рр.), коли археологія формувалася як наукова дисципліна, порушувалося питання про її статус, поставала професійна дослідницька культура¹². Зазначивши про безкорисливість перших археологів-нефахівців, історик підтримував такий образ ранньої археологічної діяльності, який відповідав моделі поступального розвитку досліджень і етосу науки, що якраз починала інституціоналізуватися. Матеріальна чи будь-яка корислива зацікавленість перших київських археологів-любителів не вписувалася в романтично-ідеалізовані уявлення про подвижницьку працю вчених, які прагнули лише нових знань.

В історіографії початку ХХ ст. траплялися згадки про суми грошей, «золоті табакерки», «діамантові персні», отримані київськими дослідниками старожитностей «на память о [...] признательности» від покровителів і меценатів¹³, але автори не корелювали ці вирази вдячності з можливою вигодою її адресатів.

Нечисленні історики археології радянського часу переважно відчували «животрепещущий интерес» до «анализу идей и методов ученых прошлого»¹⁴ та до результатів їхньої роботи, а не до саме цих учених, біографічних деталей, пов'язаних з відкриттями. Донаукові та позанаукові форми знання про минуле викликали відчуження або ж їх намагалися трактувати як наукові. У другому випадку ці форми оцінювали з позитивістських або презентистських позицій.

В останні десятиліття «определяющей характеристикой “новой модели историографии” стал преимущественный интерес не к готовому знанию, а к условиям, способам и механизмам его производства, к личности ученого как субъекта научной деятельности»¹⁵. Акцент перенесено з дослідження інститутів, структур, великих спільнот на вивчення мікросоціумів, стратегій поведінки індивідів. Усе помітніша культурно-антропологічна перспектива, що переключає увагу з великих відкриттів «видатних представників»

¹² Н. Платонова. *История археологической мысли в России (последняя треть XIX – первая треть XX вв.): Автореф. ... докт. ист. наук.* Санкт-Петербург 2008, с. 5.

¹³ В. Иконников. *Киев в 1654–1855 гг.: Исторический очерк.* Киев 1904, с. 264–269; В. Щербина. Спроби організації наукової історичної праці в Києві у першій половині ХІХ ст. // *Україна: Науковий журнал українознавства*, січень – лютий 1929, с. 10–14.

¹⁴ А. Формозов. *Очерки по истории русской археологии.* Москва 1961, с. 3.

¹⁵ Ю. В. Герасимов, Т. А. Горбунова. Историография археологии: современное состояние // *Вестник Омского университета* 2 (48–51) (2003) 49; *Археологія і давня історія України* [= *Історія археології: дослідники та наукові центри*, вип. 9]. Київ 2012; *История археологии: границы и принципы субдисциплины: Материалы круглого стола 26 сентября 2012 года.* Киев 2013; И. Тункина. *Русская наука о классических древностях юга России (XVIII – середина XIX в.).* Санкт-Петербург 2002; та ін.

науки на аналіз наукового повсякдення, комунікативного простору, побуту дослідників та інших причетних до виробництва, популяризації, засвоєння знань. Нова історіографічна парадигма актуалізує питання про причини та цілі діяльності, які безпосередньо пов'язані з особистісними диспозиціями (потребами, цілями, бажаннями, інтересами) людей і зі спонукальною стороною їхньої поведінки, що стимулює ту чи ту діяльність «ззовні». Відповіді на ці питання неможливі без пошуку мотиваційного пояснення.

Уведення «людського виміру» в осмислення розвитку «науки старожитностей» особливо актуальне для київських археологічних подій початку XIX ст. Київ був першим історичним містом, де розкопки досягли великого розмаху. За винятком вивчення Десятинної церкви, їх енергійним протагоністом став відставний чиновник 5-го класу Кіндрат Андрійович Лохвицький (1774–1849). Він визначав місця розкопок, налагоджував комунікативні мережі, які охоплювали представників влади, щоб отримати дозвіл на проведення робіт, активно шукав підтримки і схвалення впливових осіб, збирав гроші на здійснення розкопок, інформував про археологічні успіхи, забезпечував візуальне документування деяких знахідок, частину з них передавав у дар, чинив навіть спроби інтерпретувати виявлені пам'ятки. Його діяльність як археолога була дилетантською, спиралася на інтуїтивну логіку; тим помітніший контраст між характером активності та її результативністю.

Будь-яка діяльність зумовлена певними цінностями і цілями (не завжди усвідомлюваними, часом формально декларованими). Що спонукало статського радника похилого (за мірками XIX ст.) віку докладати багато зусиль для віднайдення стародавніх пам'яток? що дозволяло йому досягати таких неординарних успіхів на абсолютно нових теренах? як йому вдавалося реалізувати складні масштабні плани? – все це становить значний дослідницький інтерес. Мотивація та цілі дійової особи впливали на вибір нею прийомів і методів роботи, комунікативні стратегії, рольові моделі, переваги, а в конкретно-емпіричному сенсі – на хід розкопок, подальшу долю і збереження відкритих старожитностей. Прояснення цих деталей наближає до розуміння локальних особливостей початкового етапу розвитку київської археології та тісно пов'язаних із ними механізмів зростання зацікавлення історичним минулим.

Дослідження в антропологічному напрямку потребує доповнення джерельної бази еґо-документами, що можливо завдяки збереженому корпусу документів Кіндрата Лохвицького. Він регулярно письмово фіксував інформацію про свою роботу, причому не тільки в історичних і доповідних записках, рапортах, листах, але і в щоденнику.

Частина цих матеріалів у складі архіву протоєрея Софійського собору Миколи Яковича Оглобліна (1814–1877) потрапила до його сина –

історика-археографа Миколи Миколайовича Оглобліна (1852–?). Уродженець Києва, випускник Київської духовної академії та Археологічного інституту в Петербурзі, він працював у Московському архіві Міністерства юстиції, вивчав і публікував документи. Розбираючи архів свого батька, Микола Миколайович виділив групу матеріалів, яку назвав «паперами Лохвицького». Про декілька документів з цього комплексу історик повідомив у двох публікаціях і, на жаль, більше до нього не повертався¹⁶. Однак він не лише запровадив до наукового обігу частину джерел. Важливо, що автор уперше в історіографії поставив низку питань, суттєвих для з'ясування специфіки початкових київських археологічних досліджень (організаційної складової розкопок, патронажу, зокрема фінансової підтримки, співініціаторів тощо), а також «для характеристики киевского общества рассматриваемого времени»¹⁷. Учений визнавав, що йому бракує даних для відповіді: на окреслені питання, «к сожалению, не дают ответа имеющиеся у меня бумаги». Проте оглоблінські «папери Лохвицького» далеко не вичерпують рукописної спадщини археолога-аматора. Значний масив його документів (у т. ч. дублікати деяких згаданих, але не опублікованих Оглобліним) зберігся в архівах Києва. Особливо значущим у контексті нашої студії є щоденник К. Лохвицького за 1832–1834 рр.

Досвід ведення щоденників у Лохвицького був великий. До переїзду в Київ такі його записи були стовідсотковими его-текстами (дещо докладніше про них скажемо далі). Згодом, розгорнувши в Києві активну археологічну діяльність, Кіндрат Андрійович відмовився від такого «жанру» й вибрав найпридатніший для його нових цілей універсальний формат щоденника-«журналу». У XVIII – на початку XIX ст. «журналами» називали книги із хронологічно зафіксованими відомостями про військові операції, морські походи, подорожі, наукові спостереження тощо. Разом із параметрами, властивими его-документам, київський щоденник Лохвицького перейняв функції своїх «прототипів» і реєстрував ті факти й події, які надалі могли знадобитися для службового звіту або іншого офіційного акта. У першій третині XIX ст. археологічна діяльність не мала усталених норм документування. Розпочавши розкопки, чиновник 5-го класу запозичив із практики канцелярської служби звичні для нього зразки документної діяльності й комунікації¹⁸.

¹⁶ Н. Оглоблин. Из бумаг К. А. Лохвицкого // *Киевская старина* 7 (1889) 239–256; його ж. К истории открытия Золотых Ворот (1832–1838 гг.). (По бумагам К. А. Лохвицкого) // *ЧИОНЛ* 5 (1891) 142–171.

¹⁷ Н. Оглоблин. К истории открытия Золотых Ворот, с. 155.

¹⁸ У листопаді 1835 р. за запитом Тимчасового комітету для дослідження старожитностей К. Лохвицький «касательно приведения в известность производившегося доселе исследования и открытия древностей в Киеве изъяснил, что точные и подробные

Фіксуючи в щоденнику робочі та вихідні дні, кількість працівників, витрати, знахідки, висловлювання поважних осіб, кореспонденцію, Лохвицький обґрунтовував, зокрема, свої статусні очікування та претензії. Те, що він розглядав київські записи як документ, котрий репрезентує його особу і становить історичну цінність, підтверджує інформування деяких кореспондентів про ведення «журналу», а також включення його до переліку речей і «паперів», заповіданих Київській духовній академії¹⁹.

Лохвицький, як людина надзвичайно емоційна та пристрасна, інтерпретував факти вкрай суб'єктивно. Проте насиченість суб'єктивністю в цьому випадку обмежена зазначеними особливостями щоденника, його цільовими завданнями. Розуміння тих чинників, а також використання «журналу» в широкому джерельному контексті дозволяють «вчитувати» латентну інформацію про реальні обставини, наближають до розуміння, як ці археологічні «маневри» були влаштовані.

* * *

«Археология – наука людей богатых» – історіографи археології часто наводять цю фразу Прасковії Уварової, яка очолювала з 1885 р. Московське археологічне товариство. Цитуючи її, професор Лев Клейн доповнював сказане власними спостереженнями: «В последние годы я много занимался историей археологии и других наук и имел возможность убедиться на многих примерах, что науки эти не приносят богатства, а, скорее, богатства требуют»²⁰. Справді, археологічна діяльність вимагає великих матеріальних ресурсів. До згаданих Клейном прикладів можна було б додати низку київських сюжетів початку XIX ст. Наприклад, перші розкопки Десятинної церкви київський митрополит Євгеній оплачував власними коштами; історик Максим Берлінський до фінансування розкопок у Вишгороді залучив заможну поміщицю Анну Турчанинову тощо²¹. Але це порівняно нетривалі дослідження. Натомість

о том сведения заключаются в делопроизводстве по сему предмету, находящемся ныне в канцелярии господина киевского военного губернатора (курсив наш. – Т. А.)» ІР НБУВ, ф. П, од. 22953, арк. 8–8 зв.).

¹⁹ Про цей факт згадав у статті, присвяченій К. Лохвицькому в «Русском биографическом словаре», історик і архівіст Антон Іванович Нікольський (див.: А. Никольский. Лохвицкий, Кондрат Андреевич // *Русский биографический словарь*, т. 10: *Лабзина – Ляшенко*. Санкт-Петербург 1914, с. 705–707. Про щоденник ідеться на с. 707). Але ця інформація не привернула уваги дослідників; до недавнього часу місце зберігання «журналу» залишалося невідомим.

²⁰ Л. Клейн. *Муки науки: ученый и власть, ученый и деньги, ученый и мораль*. Москва 2017, с. 394–397.

²¹ Див., зокрема: План первобытной киевской Десятинной Богородицкой церкви, с. 380–403; Т. Ананьєва. Київська «археологія» початку XIX ст. Анна Турчанинова: джерела versus історіографія // *Opus mixtum*, вип. 6. Київ 2018, с. 217–230.

археологічна епопея 1830-х рр., що викликала справжній бум уваги до давніх київських пам'яток, була тривалішою і більш трудомісткою. Статський радник у відставці Лохвицький, який опинився в центрі цієї безпрецедентної активності, ніколи раніше не виявляв зацікавлення старожитностями.

Ознайомлення із його «життєвим сценарієм» не вказує на ознаки захоплення Кіндрата Андрійовича історією, незважаючи на те, що в дитячі та юнацькі роки він близько спілкувався з людьми із середовища професійних дослідників минулого. Лохвицький рано втратив батьків, і його взяли на виховання у родину Харитона Андрійовича Чеботарьова (1746–1815) – першого виборного ректора Московського університету, одного із засновників і першого голови Московського товариства історії та старожитностей. Але, мабуть, у домі історика не було культу історії²². Під впливом названого батька, якого глибоко шанував, Кіндрат Андрійович зробив інший життєво важливий вибір – масонство²³. При цьому ключові для російських масонів ідеї про релігійний характер просвітництва та духовно-моральний розвиток людини у свідомості Лохвицького відійшли на задній план перед нестримним прагненням до особливих містичних осяянь, самостійного вибудовування духовного життя, містичного самопізнання. Записки-щоденники Лохвицького-містика кінця XVIII – початку XIX ст. неодноразово привертала увагу істориків містицизму²⁴. На їхню думку, зосередження на самопізнанні, відображене в цих сповідальних текстах, свідчить, що авторові як адептові езотеричного знання був притаманний релігійний індивідуалізм, сприйняття себе як автономного суб'єкта релігійного пережи-

²² Не пішли батьковими стопами й рідні діти Х. Чеботарьова. Див.: С. Жихарев. *Записки современника. Воспоминания старого театрала*, т. 1: *Записки современника. Дневник студента*. Ленинград 1989; А. Костин. *Жизнь Андрея Чеботарева* (arzas.academy/materials/644).

²³ Х. Чеботарьов, ставши масоном у 1775 р., досить швидко досяг вищих ступенів і відіграв у російському масонстві важливу роль, певною мірою його навіть можна вважати масонським ідеологом (В. Кучурин. «Слово о способах и путях, ведущих к просвещению...» Х. А. Чеботарева: к характеристике педагогических взглядов и религиозно-просветительской деятельности // *Вестник Русской христианской гуманитарной академии* 12/3 (2011) 272–280). Лохвицький деколи брав участь у зібраннях т. зв. «Филадельфийской церкви».

²⁴ Ф. Терновский. *Материалы для истории мистицизма в России* (Записки К. А. Лохвицкого) // *Труды Киевской Духовной Академии* 3/10 (1863) 161–203; В. Кучурин. *Мистицизм и западноевропейский эзотеризм в религиозной жизни русского дворянства в последней трети XVIII – первой половине XIX в.: опыт междисциплинарного исследования* // *Слово и мысль в междисциплинарном пространстве образования и культуры: Сб. ст. памяти проф. В. В. Шаронова (1930–2004)*. Санкт-Петербург 2005, с. 142–161; В. Коцюба. «Александровский мистицизм» и христианская антропология // *Вопросы философии* 3 (2011) 90–100.

вання. Йому властивий звичайний провіденціалізм – спосіб релігійного освоєння дійсності, суть якого полягає в залученні трансцендентних сил для пояснення певних подій повсякденного існування конкретної людини. Епізод, у публікаціях як приклад, видається анекдотичним, але він типовий для нашого героя: «Был у именинника головы купеческого кронштадтского Галактиона Ивановича, где много собралось гостей, – розповідав автор щоденника в листопаді 1810 р. – У меня, я увидел, что панталоны худы в дырах, стыдно показалось, хотел закрыть. Внутренний глас мне сказал: “не закрывай! Это слава твоя! Тебе честь делает”»²⁵.

1822 року всі масонські осередки заборонено імператорським указом. Це могло стати однією з причин переїзду Кіндрата Андрійовича в 1823 р. до Києва, де ще існувала надія на менш суворе виконання розпорядження, ніж у Петербурзі та Москві. Переїзд не зупинив прагнення до ірраціонального пояснення навколишніх подій, звернення до містицизму в пошуках сенсу буття. Показовий випадок, що стався під час невтомних пошуків Хреста апостола Андрія Первозванного, описаний у київському щоденнику: «7-е [мая 1832 г.] Мой кучер на дрожках поехал за мною, и только что выехал за ворота, вдруг ось в дрожках пополам, дро[ж]ки полетели, лошади остановились, и кучер ушибся. – Я пришел домой, сие услышав, вспомнил, что сегодня память знамения Честного Креста на небеси. Чудеса – я спасен духовно сим Крестом»²⁶. В обох випадках – з «панталонами» на початку століття і з «дрожками» через двадцять років – містична свідомість Лохвицького «виявляє» одкровення, дане йому згори.

В Олександрівську добу захоплення містицизмом охопило найвищі прошарки суспільства. Містична інтуїція, осяяння, переживання Лохвицького були відомі оточенню²⁷, а він сам підтверджував свою відповідність «епохе мечтаний вообще, эпохе грез и вздохов, видений, провидений и привидений» (як охарактеризував її Георгій Флоровський)²⁸.

²⁵ Ф. Терновский. Материалы для истории мистицизма в России, с. 190; В. Кучурин. Мистицизм и западноевропейский эзотеризм. Рукопис Лохвицького зберігається у: ІР НБУВ, ф. II, од. 1660.

²⁶ ІР НБУВ, ф. II, од. 22949, арк. 12.

²⁷ У статті, побудованій на записках і ранньому щоденнику К. Лохвицького, Ф. Терновський писав: «Из дневника видно, что во время пребывания Лохвицкого в Кронштадте адмирал Ханьков смотрел сквозь пальцы на его упущения по службе, снисходя ему как человеку скромному, благочестивому и занятому чем-то религиозно-литературным. “Что тебя так давно не видать?” – спрашивал как-то Ханьков у Лохвицкого. И потом, не дожидаясь ответа, прибавлял: “ну, пиши, пиши!”» (Ф. Терновский. Материалы для истории мистицизма в России, с. 197).

²⁸ Цит. за: Р. С. Уортман. *Властители и судии: Развитие правового сознания в императорской России*. Москва 2004, с. 222.

Такий тип мислення і сприйняття дійсності не заважав цілком прагматичній поведінці в реальних життєвих ситуаціях, від яких залежало благополуччя та здійснення планів Лохвицького. Набір засвоєних ним рольових моделей був різноманітним і, на сторонній погляд, несумісним. Через таку багатомірність і контрастність він у докиївські роки вів кілька щоденників. Одночасно із записами «самотнього містика» (про які писав Ф. Терновський) існував текст світської людини (про який, імовірно, згаданий щойно історик не знав). У перших автор поставав як містик-візіонер, відсторонений від усього земного мрійливий невдаха, другий відтворював образ товариського бонвівана, гравця, азартного забіяки, котрий не забував подбати про власну кар'єру. Завдяки протекції сім'ї Чеботарьова й масонським зв'язкам, Лохвицький був у домах петербурзьких вельмож. Впливовий міністр Дмитро Трощинський дорікав йому, «что я, приходя к нему *так часто* (тут і далі курсив наш. – Т. А.), не знаю времени, в которое он бывает свободнее»²⁹. У пошуках вигідного місця служби Кіндрат Андрійович писав Трощинському (14 січня 1805 р.): «Я вашему покровительству обязан за настоящий чин – за спасение от несчастий. Под сим высоким покровительством, призывая Бога в помощь, желаю принять службу, без которой мне жить нельзя – и посредством которой бы я мог себя оправдать пред моими благодетелями, что они не напрасно мне покровительствовали»³⁰.

Бажання «принять службу», отримати вищий чин стало життєвим лейтмотивом Лохвицького. У цьому він не оригінальний. Із запровадженням у 1722 р. Табеля про ранги саме служба і царська милість забезпечували належність до вищих верств суспільства, до нової аристократії. Без чину було неможливо ввійти в нову еліту, він перетворився на своєрідний фетиш, універсальний критерій оцінки соціального стану³¹. «В России цену человека определяет его чин», – стверджував Микола Тургенєв, відомий публіцист, який сам досяг 4-го класу – дійсного статського радника³².

Idee fix Лохвицького втілювалася досить успішно: нагадаємо, до Києва він приїхав статським радником (молодший генеральський чин). Проте Кіндрат Андрійович не збирався зупинитися на цьому. Процес «оправдання» перед благодійниками (тобто демонстрація успішного кар'єрного сходження) не мав, як сказали б історики, верхньої хронологічної межі, але київський період приніс суттєві нововведення у процес здобування нових статусів. Звільнений зі служби, позбавлений колишніх зв'язків і протекції,

²⁹ ІР НБУВ, ф. 160, од. 1664, арк. 5 зв.

³⁰ Там само.

³¹ Е. Марасинова. *Власть и личность: очерки русской истории XVIII века*. Москва 2008, с. 36–37.

³² Н. Тургенев. *Россия и русские*. Москва 2001, с. 189.

в умовах, коли епістолярні контакти були під невсипущим контролем «чорних кабінетів» перлюстраторів³³, Лохвицький опинився в новому місці та нових обставинах, які могли підірвати основу його життєвої настанови – соціальне зростання, місце в суспільстві.

Невідомо, чому саме на ньому зупинив вибір митрополит Євгеній під час розкопок Десятинної церкви. Але цілком зрозуміло, чому Лохвицький так завзято вхопився за виконання абсолютно нового для нього доручення. Пошук пам'яток асоціювався зі сферою аматорської «вченості», котра з кінця XVIII ст. стала атрибутом способу життя вищого стану, маркером статусу. Обдарування, які дворянин міг поставити на службу державі, визначалися його витонченою чутливістю і смаком, здатністю до інтелектуального спілкування³⁴. «К стремлению украшать жизнь, – писав Василій Ключевський, – присоединяется стремление украшать ум»³⁵.

Засадою і єдиною умовою будь-якого живого знання стала історія, вважалось, що без неї неможливе ні осягнення мистецтва й філософії, ні формування культурної ідентичності освіченого суспільства³⁶. В епоху романтизму значний інтерес до історичного минулого привів, за словами Миколи Сумцова, до «появления там и здесь страстного и вместе свободного любителя археологии и этнографии»³⁷. Явище, що супроводжувало цей процес, зауважив у 1829 р. автор «Списка русским памятникам, служащим к составлению истории художеств и отечественной палеографии» Петро Кеппен³⁸. За 19 років мандрів по країні він побачив, що «везде в более крупных городах можно уже встретить людей, занимающихся собиранием и сохранением местных предметов, цена их иногда слишком высоко. Вследствие этого приобретение древностей становится более затруднительным»³⁹.

³³ Ю. Кондаков. «Запрет» масонских лож Николаем I (на материалах Главного управления почт) // www.academia.edu; В. Измозик. «Черные кабинеты»: история российской перлюстрации. XVIII – начало XX века. Москва 2015.

³⁴ Р. С. Уортман. *Властители и судьи*, с. 222. Див. також: А. Бекасова. «Ученые занятия» русского аристократа как способ самореализации (на примере графа Н. П. Румянцева) // *Вопросы истории естествознания и техники* 1 (1995) 24.

³⁵ В. Ключевский. *Русская история: Полный курс лекций*. Москва 2004, с. 365.

³⁶ Т. Сабурова. От минувшего к грядущему: «связь времен» в историческом сознании русской интеллигенции XIX века // *Цепь времен: проблемы исторического сознания*. Москва 2005, с. 198.

³⁷ Н. Сумцов. «Губернские ведомости» как пособие при изучении русской истории и этнографии // *Киевская старина* 2 (1885) 394.

³⁸ Петро Іванович Кеппен (1793–1864) – випускник Харківського університету (1814), доктор філософії Тюбінгенського університету (1825), член-кореспондент Російської академії наук (1825).

³⁹ Ф. Кеппен. Біографія П. І. Кеппена // *Сборник Отделения русского языка и словесности* 5 (Санкт-Петербург 1911) 149. Пристрасний колекціонер і меценат, граф

У 1825 р. київський митрополит Євгеній повідомляв пристрасному колекціонерові та знавцеві старожитностей М. Румянцеву про річ, що цікавила графа: «Византийская медаль, которую оценивает г. Келлер до 200 р., давно продана хозяином какому-то поляку за 100 рублей». У листі після слів «200 р.» закреслено фразу із застарілою інформацією: «принадлежащую в Киеве находящемуся 5 класса чиновнику Кодрату Андреевичу Лохвицкому. Если Ваше Сиятельство поручите Берлинскому, то он у него ее выпросит»⁴⁰.

Отже, медаль, оцінену знаним нумізматом, хранителем старожитностей в Ермітажі Г.-К.-Е. Келлером у 200 рублів, Лохвицький уже продав удвічі дешевше – «какому-то поляку». Але якби граф не спізнився, то отримав би дорогу річ у дар. Не випадково митрополит щодо цього висловився так упевнено: є тільки лічені згадки продажу речей археологом, зате в документах занотовано безліч випадків дарувань. Один із прикладів – обмін дарами з графом Павлом Кисельовим, яскравим і впливовим державним діячем. Наприкінці 1834-го й увесь січень 1835 р. Кисельов перебував у маєтку своєї дружини в містечку Буки Уманського повіту Київської губернії⁴¹. Вірогідно, дорогою туди граф проїжджав через Київ, де міг познайомитися з Лохвицьким. Точно відомо, що в січні вельможа передав через київського військового губернатора Василя Левашова записку і пакет з власноручним написом: «Киевскому Археологу г[осподину] 5-го класс[a] Лохвицкому. Греческие и Римские медали, взамен Российских монет»⁴². Тобто обмін почався із вручення або передачі Лохвицьким Кисельову російських монет. Дар – це взаємні зобов'язання, у пристойному суспільстві він неможливий без ідентичного зворотного жесту. Неповага ж до подарунка рівнозначна невдячності, що вважалося ознакою поганого виховання й низького походження. Для представників вищого світу, яким Лохвицький призначав свої дари, схожа поведінка було абсолютно неприпустимою.

Відповідаючи, Лохвицький зазначив, що одержав десять тільки римських монет. Він «чувствительнейше» дякував «за сии редкие медали

М. П. Румянцев за деякі рукописи платив вельми дорого: 200–1000 руб. А за одну з них (Кормчую, що належала патріархові Никону), як сам писав митрополитові Євгенію (Болховітінову), відпустив на волю сина кріпака, якому належав рукопис. Див: В. Иконников. *Опыт русской историографии*, т. 1, кн. 1. Киев 1891, с. 177.

⁴⁰ Евгений (Болховитинов), митр. *Переписка митрополита Киевского Евгения с государственным канцлером графом Николаем Петровичем Румянцевым и с некоторыми другими современниками (с 1813 по 1825 г. включительно)*, вип. 1–3. Воронеж 1868–1872, с. 125.

⁴¹ А. Заблоцкий-Десятовский. *Граф П. Д. Киселев и его время*, т. 2, ч. 1. Санкт-Петербург 1882, с. 4–7.

⁴² РГИА, ф. 958, оп. 1, д. 323, л. 1.

республики Римской. Все консульские. Им более двух тысяч лет». Проте археолог не завершив процесу дарообміну. «Медали» виявлялися символами «сумісного споживання» зі знатними любителями старожитностей, з якими Кіндрат Андрійович себе асоціював, а це було важливо для конструювання його соціальної ідентичності.

«За сей драгоценный подарок осмеливаюсь взаимно вручить вашему высокопревосходительству [...] русских и других древних монет с надписями серебрянных и золотых № 12-ть⁴³, каких я достал в Киеве. Удостоите принять благосклонно малоценную сию древность от любителя древностей [...]»⁴⁴. Безумовно, Лохвицький добре знав, що його дарунок аж ніяк не «малоцінна старовина». І він, і адресат могли гідно оцінити вручене. Для археолога суттєвішим був обмін символічними ресурсами. Економіка дару невіддільна від економіки престижу.

Цей обмін приносив специфічний, не грошовий, капітал – *ім'я*. Зроблений на конверті сановником Кисельовим напис «Киевскому Археологу г[осподину] 5-го класс[а] Лохвицкому», який пройшов через руки губернатора Левашова, – це внесок у репутацію археолога. Він усвідомлював значення імені як символічного капіталу, що відкривав можливості, зумовлені престижем, впливом, владою. Князеві Фабіану Остен-Сакену, котрий патрунував розкопки Хрестовоздвиженського місця, Лохвицький писав: «История в потомстве прославит *имя* в[ашего] с[иятельства] за покровительство в сем деле счастливым»⁴⁵. Лохвицький пророкував те, про що сам мріяв.

Популярність цього «изыскателя древностей» з часом справді зростала. Крім Кисельова, подяки за подаровані речі йому надсилали князь Микола Репнін, графиня Анна Орлова-Чесменська, великі княгині, міністри⁴⁶. Схвалення цих осіб стимулювало амбіції археолога.

Домагаючись, аби влада вжила заходів для збереження Золотих воріт, відкритих ним у 1832–1833 рр., Лохвицький 17 травня 1835 р. наголошував військовому губернаторові Левашову: «Памятник, достойный сохранения, Златые врата блаженного всероссийского великого князя Ярослава-

⁴³ Тобто 12 штук.

⁴⁴ РГИА, ф. 958, оп. 1, д. 323, л. 1.

⁴⁵ Запис 2 липня 1832 р. ІР НБУВ, ф. II, од. 22949, арк. 32 зв.

⁴⁶ Див. про номенклатуру дарованих речей, витрати археолога, дарообмін: Т. Ананьєва. Производство знаний о киевских древностях в начале XIX в.: протагонисты и статисты (по эпистолярным и мемуарным источникам) // *Наукові записки: Зб. праць молодих вчених та аспірантів* [= *Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України*, т. 19, кн. 1]. Київ 2009, с. 603–630; Ї ж. «Сей камень от церкви Десятинной»: археологические находки начала XIX века – «древности ископаемые» и символические // *Opus mixtum*, вип. 4. Київ 2016, с. 89–97.

Георгия 1-го, открытые по поручению и под начальством Вашего Сиятельства, следует покрыть дерном в три слоя для сбережения в будущее время от насилия воздушных перемен и для приличного виду, так как они находились и сохранили свои остатки под землею; дабы соотчичи и иностранцы могли судить о просвещении предков русских и видеть в истории древностей, что летописец Преподобный наш Нестор указал мне открыть оные врата»⁴⁷. Текст складено за ерархічною схемою: на першому місці – нагадування слів, нібито мовлених Миколою I під час огляду відкритої пам'ятки⁴⁸; далі – доручення і керівництво військового губернатора; нарешті – сам археолог. Та найцікавіша завершальна фраза, котра непрямо «доводить», що Кіндрат Андрійович – не пересічний виконавець доручень начальства, який отримав схвалення, він обранець: преподобний Літописець Нестор «указал *мне*» розкрити Золоті ворота. Ця впевненість в особливій місії пролунала ще у вірші Лохвицького «На Новый 1832 год», записаному в його щоденнику перед першими самостійними розкопками на Хрестовоздвиженському місці (де він шукав Хрест Апостола Андрія Первозванного): «Приветствие Любви вещаю / И время в вечность превращаю»⁴⁹.

Попри схвалення археологічних успіхів Лохвицького, сучасники все ж сумнівалися в обґрунтованості його претензій на винятковість, обдарованість. «Он энтузиаст к древностям, – характеризував Кіндрата Андрійовича митрополит Євгеній після розкопок Десятинної церкви, – но и это для нас счастье при сем открытии»⁵⁰. Навряд чи такий відгук архиєрея можна вважати втішним для людини зі згаданими амбіціями. Приблизно в той самий час на невеликому сумбурному тексті археолога-любителя про Десятинну церкву рецензент (імовірно, С. І. Успенський – лікар Остен-Сакена, який доручив скласти опис храму) зробив примітку, що поставила крапку в щойно розпочатій праці: «По моему мнению все это Предисловие есть ничто иное как вывеска славолюбия». Відтак авторові було обіцяно велику критику⁵¹. Прагнення Лохвицького конвертувати зароблене на археологічних відкриттях ім'я в престиж не пройшло повз увагу владики Євгенія. «Он (митрополит. – Т. А.) опять сказал: для славы своей прославиться хочешь», – записав археолог у щоденник 15 серпня 1832 р.⁵²

⁴⁷ ІР НБУВ, ф. II, од. 22952, арк. 17.

⁴⁸ Див. про це: Т. Ананьева, И. Абрамова. «Памятник достойный сохранения»: к 170-летию археологического открытия Золотых ворот в Киеве // *Киевский Альбом*, вип. 5. Київ 2007, с. 5–13.

⁴⁹ ІР НБУВ, ф. II, од. 229498, арк. 7.

⁵⁰ Евгений (Болховитинов), митр. *Переписка митрополита Киевского Евгения*, с. 120.

⁵¹ ЦДІАК України, ф. 222, оп. 1, спр. 274, арк. 23 зв.

⁵² ІР НБУВ, ф. II, од. 22949, арк. 39 зв.

Через десять років після початку Кіндратом Андрійовичем розкопок, результатом яких стали видатні знахідки, сприйняття його як «ентузіаста к древностям» майже не зазнало змін, незважаючи на ввічливі словесні реверанси. Думку про дилетантський рівень археолога-ентузіаста висловив, зосібна, й київський військовий губернатор Левашов, коли наприкінці серпня 1834 р. просив міністра внутрішніх справ Дмитрія Блудова виплатити Лохвицькому столові гроші (дві тисячі рублів на рік). Чиновник визнавав, що Кіндрат Андрійович «не престававал с одинаким рвением усердствовать к открытию древностей», і його діяльність збагачувала «полезными сведениями достопамятную историю» Києва та «по справедливости заслуживает внимание правительства». Далі він додавав: «г. Лохвицкий долговременно упражняется в сих изысканиях, получил уже потребный к тому навык, который нескоро может быть приобретен другим»⁵³. Цікаво порівняти таку неоднозначну констатацію губернатора з його зверненням до попечителя Київського навчального округу Єгора фон Брадке за два місяці до цього. Тоді йшлося про ініційоване археологом складання напису для пам'ятної таблички біля Золотих воріт: «Таковая надпись требует точнейших археологических ученых познаний, – підкреслював Левашов. – Поэтому обращаясь к Вашему превосходительству с покорнейшею просьбою возложить труд сей на профессора Киевского университета, сим познаниям в особенности посвященного»⁵⁴. Два процитовані документи утворюють гіпертекст, який прозоро відображає ситуацію: в розкопках замінити Лохвицького поки ніким, ініціативи надходять від нього, як з рогу достатку, але його практичні навички так і не збагатилися «учеными познаниями», він не вийшов за рамки утилітарного «ентузіазма к древностям».

Відкриття в 1834 р. Університету св. Володимира (указ про створення датується листопадом 1833 р.) принципово реорганізувало культурно-інтелектуальний простір Києва, що неминуче знецінювало «долговременные упражнения» в розкопках пам'яток. Поява в місті представників «ученого стану» звужувала поле аматорської діяльності Лохвицького. До того ж ставало відчутно, що займатися «наукой людей богатых» – не з його кишенею. Навесні 1832 р. (на початку перших самостійних розкопок на Хрестовоздвиженському місці) Лохвицький був ще достатньо заможною людиною, щоб позичити «г[осподи]ну киевскому дворянскому предводителю Николаю Ивановичу капитану Бутовичу 2 ты[с]ячи руб.»⁵⁵, тобто суму,

⁵³ Лист В. В. Левашова Д. М. Блудову від 25 серпня 1834 р. // ІР НБУВ, ф. II, од. 22950, арк. 93.

⁵⁴ Лист В. В. Левашова Є. Ф. фон Брадке від 29 червня 1834 р. // ІР НБУВ, ф. II, од. 22952, арк. 1.

⁵⁵ ІР НБУВ, ф. II, од. 22949, арк. 8.

що приблизно дорівнювала річній платі губернатора⁵⁶. Але вже рік потому в листах потенційним «спонсорам» археолог стверджував, що «состояние свое [...] истощил на обогащение истории отечественной по открытиям древностей»⁵⁷. У цей самий період з'являються вже зазначені прохання про виділення йому столових грошей. До речі, відповідь міністра надійшла аж за більш як пів року, і вона була негативною. Блудов уважав матеріальне забезпечення чиновника Лохвицького достатнім і нагадав про виділену «14 ноября 1833 года [...] особую сумму на открытие древностей города Киева»⁵⁸. Втім, Кіндрат Андрійович не розпоряджався цими коштами і з великими труднощами здобував необхідні на розкопки кошти. На його реальне матеріальне становище помітно впливали витрати, пов'язані з археологічною «службою». Сам по собі чин 5-го класу, без офіційної престижної посади, практично нічого не давав статському радникові, котрий розміняв шостий десяток, – ні привілеїв, ні реальної влади, ні високих статків; він залишався пересічним виконавцем, чиновником середньої руки.

Для свого часу Лохвицький мав добре державне забезпечення. За його ж словами, у Києві він перебував «по Высочайшему повелению в должности особых поручений киевского военного подольского и волынского генерал-губернатора для раскрытия древностей без жалованья», проте отримував «вместо пенсиону жалованье и квартирные деньги, дарованные по высочайшему [...] именному указу за прежнюю службу 2500 рублей ежегодно»⁵⁹. Але розкопки поглинали надто багато ресурсів: «На справедливость суда Вашего полагаюсь, – скаржився археолог Левашову влітку 1833 р., – на свой кошт раскрываю древности Старого Киева и нанимаю писаря, рисовщика, на канцелярские расходы, на пару лошадей с дрожками, как другие *подобные мне* всем пользуются от правительства»⁶⁰. Як бачимо, Кіндрат Андрійович зазнавав не лише матеріальних, а й моральних збитків.

Скарги на брак грошей були небезпідставними. І ця проблема дедалі більше посилювалася. У 1843 р. Лохвицький через Петра Авсеньова⁶¹

⁵⁶ За штатами 1800 р. губернатор отримував 3 000 руб. на рік (1 800 – платні, 1 200 – столових). Див.: Л. Писарькова. *Российский чиновник на службе в конце XVIII – первой половине XIX века* // (<http://vivovoco.astronet.ru>).

⁵⁷ Н. Оглоблин. К истории открытия Золотых ворот, с. 171.

⁵⁸ Лист Д. М. Блудова В. В. Левашову від 14 квітня 1835 р. // ІР НБУВ, ф. II, од. 22950, арк. 105–105 зв.

⁵⁹ ІР НБУВ, ф. II, од. 22952, арк. 71–72. Астерисками помічені слова, дописані Лохвицьким під час редагування тексту.

⁶⁰ Лист К. А. Лохвицького В. В. Левашову від 10 червня 1833 р. // ІР НБУВ, ф. II, од. 22949, арк. 42 зв.

⁶¹ Петро Семенович Авсеньов (1810–1852; у чернецтві (з 1844) – архим. Феофан) – професор Київської духовної академії та Київського університету.

домовлявся з Михаїлом Погодіним про продаж свого зібрання старожитностей. Згода поступитися за пів ціни пояснювалася фінансовим крахом археолога. Авсен'єв відвідав Лохвицького, оглянув колекцію рукописів та стародруків і на власні очі переконався, що «то, что говорил он (Лохвицкий. – Т. А.) о бедности своей, весьма справедливо»⁶². Певну роль тут зіграла й та обставина, що діяльнісна ідентичність Лохвицького не концентрувалася на практиках, пов'язаних з «ученими» заняттями. Один з останніх його щоденників уміщено у конволют із заголовком: «Журналы и дела / по раскрытиям древностей в Киеве / с 1824-го по 1838-й год / О Казармах / # / По квартирной комиссии / и / о мостовых / О картинах и монетах»⁶³. *Extremes meet*, але такий діапазон сфер діяльності вкотре засвідчував, що стихійно засвоєна логіка поведінки Лохвицького як «изыскателя древностей» виходила з його одвічного прагнення «принять службу» та «себя оправдать пред [...] благодетелями».

Кіндрат Андрійович нерідко вказував у своїх епістолярних підписах на причетність до московського Товариства історії та старожитностей. Він вважав, що в очах адресатів звання «кориспонтента» підвищує його авторитет. Насправді Лохвицький ним не став, так і залишившись «сореvнователем» Товариства⁶⁴, про що добре пам'ятав, а тому листи, адресовані цьому «Обществу», підписував відповідно до свого реального статусу. Прагнення одержати, підвищити або й просто присвоїти собі звання – класика економіки престижу. Чому ж Лохвицький привласнив, а не отримав вищий статус від самої інституції, заснованої колись його названим батьком? Адже чимало «сореvнователів» таки ставали потім кореспондентами й навіть дійсними членами. Надання звання – це, як і обмін старожитностями, певний символічний ритуал, усі учасники якого повинні дотримуватися правил дарування, одержання дарунка, віддаровування⁶⁵. Річ у тім, що в науковому середовищі ритуал має свої особливості, систему конвенцій, детермінованих нормами наукової комунікації. Лохвицький, попри тривале перебування в родині вченого, не засвоїв цих приписів такою мірою, щоб успішно здійснювати символічний обмін своїх відкриттів на визнання.

На початку 1833 р. Товариство розглядало повідомлення, що надійшли від двох «сореvнователів», про виявлені в Києві Золоті ворота. Пропозиція одного учасника, М. Самойлова, скласти опис пам'ятки була прийнята,

⁶² Цит. за: Н. Барсуков. *Жизнь и труды М. П. Погодина*, кн. 7. Санкт-Петербург 1893, с. 253–254.

⁶³ ІР НБУВ, ф. П, од. 22948.

⁶⁴ Див.: О. Тодийчук. *Украина XVI–XVIII вв. в трудах Общества истории и древностей российских*. Киев 1989, с. 39.

⁶⁵ Д. Инглиш. *Экономика престижа: Глава из книги* // (magazines.russ.ru).

а от на інформацію автора її відкриття, К. Лохвицького, лише наклали резолюцію: «хранить при делах Общества»⁶⁶. Звернення археолога до наукової інституції мали характер донесень із акцентом на адміністративно-господарських питаннях. Автор пояснював, що до цього епістолярного спілкування його спонукали представники влади: «А как его В[ысоко]п[ре]восходительств[у] Левашов приказал мне лично отнестись о сем в оное Общество, то я, исполняя сие, покорнейше прошу приветствовать ему, донеся о том г[оспода]м министрам просвещения и внутренних дел, а также не оставить и меня своим полезным наставлением с присылкою печати, дабы я не платил на почте за пересылку отношений и посылку древностей; впрочем мне на свой кошт ежели и раскрывать древности и переписку вести необходимую для отечественной Истории, то моего не токмо жалованья, но и всего состояния недостаточно будет»⁶⁷. Із документів видно, що ці проблеми археолога не викликали співчуття Товариства історії та старожитностей, яке не мало жодних намірів утручатися в господарські питання, що належали до компетенції київської влади.

Останню з усіх задокументованих спроб Лохвицького конвертувати археологічні успіхи в престижний статус датовано кінцем 1835 р., коли «при письме подана записка Его Светлости князю Варшавскому /: Ивану Федоровичу:/». Уродженець Полтави з давнього козацького роду, «отец-командир» Миколи І, генерал-фельдмаршал Іван Федорович Паскевич перебував у великій милості імператора. Саме до нього звернувся Лохвицький, виклавши мрію, яку давно плекав. У власноруч складеній «Записке о чиновнике 5-го класса Лохвицком и о раскрытии Древностей в Киеве»⁶⁸ Кіндрат Андрійович пішов ва-банк: «Прямое дело сих раскрытий (розкопок стародавніх пам'яток. – Т. А.) по Высочайшей воле 1824-го года июля 20 дня возложено на гражданских губернаторов, а по сей причине Лохвицкий, не будучи губернатором, не может с желаемым успехом открывать Древности, встречая затруднения и самые препятствия, – підводив він до головної ідеї. – Лохвицкому гражданская часть известна», – продовжував автор доповідати сам про себе від третьої особи й обґрунтовував цю тезу тим, що «он был губернским стряпчим, правил должность губернского прокурора, и был правителем канцелярии губернатора»⁶⁹, а пізніше, «будучи избран, депутатом от дворянства и по особому поручению к[иевского]

⁶⁶ О. Тодийчук. *Украина XVI–XVIII вв. в трудах Общества истории и древностей российских*, с. 39.

⁶⁷ Лист К. А. Лохвицького О. Ф. Малиновському від 9 червня 1833 р. // ІР НБУВ, ф. II, од. 22949, арк. 41 зв.–42.

⁶⁸ ІР НБУВ, ф. II, од. 22952, арк. 72.

⁶⁹ Нам не відомі документи, які підтвердили б цю інформацію.

в[оенного] губернатора обревизовал дома в Киеве и измерил в них комнаты для уравнительного воинского постою по Квартирной комиссии, и открыл беспорядки сей комиссии». Нарешті, озвучено й головну думку: «[...] как в Киеве ваканция Гражданского губернатора, то и просит об определении его на сию ваканцию, так как он старший в чине 5-го класса по всем трем губерниям, вверенным генерал-губернатору графу Гурьеву»⁷⁰. Однак на тій самій сторінці «журналу» Лохвицького, де вміщено і процитований щойно документ, рукою археолога додано: «Ноября [...] дня⁷¹ № 27-й об увольнении от особых поручений по раскрытиям древностей»⁷². Лохвицький зазнав фіаско. Проте він не звик пасувати перед обставинами. Попереду було створення Музею старожитностей при Київському університеті та коротке директорування, ініціативи нових розкопок і спроби співпраці з Тимчасовим комітетом для відшукування старожитностей у Києві. Втім, уся подальша діяльність – повільний і неухильний шлях під гору. Фінансове становище Кіндрата Андрійовича теж суттєво погіршилося (згадаємо враження Авсеньова).

Намагання вести спосіб життя, властивий тим особам, з якими Лохвицький асоціював своє майбутнє, не увінчалися успіхом. Археологічні «учені» заняття без відповідної освіти не принесли очікуваних «дивідендів», а тільки змушували жити невідповідно до власних статків. Нездатність економічно раціоналізувати свою поведінку обумовлена тим, що збагачення не було головним її стимулом. Багатство – засіб досягнення престижу, але всього-на-всього лише один із засобів⁷³.

* * *

25 січня 1759 р. Григорій Андрійович Полетика зізнався в листі: «[...] сия недавно во мне о снискании российских древностей родившаяся страсть до несытости почти возросла, так, что я уже и в стыд не вмению просить старых всякого звания книг у кого бы то ни было, колми паче у моих благодетелей, а на переписку тех, которых достать не могу, а особливо древних рукописных летописей и протчих куриозных книг, не презирая и малых тетрадок, по возможности моей не жалею денег»⁷⁴. Київський «изыскатель древностей» Кіндрат Лохвицький теж не шкодував грошей,

---

⁷⁰ Граф Олександр Гурьев заступив Левашова на посту військового губернатора 1 червня 1835 р.

⁷¹ Дату пропущено в оригіналі.

⁷² ІР НБУВ, ф. II, од. 22952, арк. 72.

⁷³ М. Соколов. *Социология престижа* // (postnauka.ru/video/64435).

⁷⁴ Цит. за: Т. Литвинова. Малоросс в российском культурно-историографическом пространстве второй половины XVIII века // *Дніпропетровський історико-археографічний збірник* 2 (2001) 55.

проте старожитності були не духовною потребою, не метою, а засобом, його «страсть до несytости» прямувала до інших благ. Та саме він і домігся неперевершених для його часу здобутків на археологічній ниві. «Казус Лохвицького» підтверджує висновок сучасних дослідників, що інколи «некомпетентность вкyпе с изобретательностью становятся ценнее эрудиции и усидчивости»⁷⁵.

Те, що видавалося життєвим фіаско київського чиновника-археолога, з наукового погляду виявилось надзвичайно результативним. За точним висловом митрополита Євгенія, «энтузиаст к древностям» став одним з небагатьох провідників культурних новацій, змусив говорити, писати і сперечатися про «святыни и древности Киева», спробував інтегрувати у світобачення киян віднайдені в місті історичні пам'ятки. Так урешті-решт археологія як діяльність перетворилася на репрезентативне поле для дослідження культурно-інтелектуального середовища Києва першої половини XIX ст.

Навряд чи чиновник 5-го класу Лохвицький, який мріяв отримати чин 4-го класу, стати губернатором, потрапити до вищих прошарків суспільства, усвідомлював такі наукові наслідки своїх «разрытий» стародавніх пам'яток. Це й не дивно, адже як зауважив Карло Гінзбург, «люди пытаются сделать что-то одно, а выходит что-то совершенно иное [...] Человек, отрицающий этот факт, обречен на то, чтобы ничего не понимать в истории»⁷⁶.

---

⁷⁵ Див.: И. Кобылин. «Черные ящики» истории знания // *Новое литературное обозрение* 4 (2017).

⁷⁶ К. Гинзбург. *Моя микроистория* // (<http://www.orbis-medievalis.ru/library/guinzburg.pdf>).